

Тетяна КОТЕНКО (Київ)

**АКАДЕМІК ІЗМАЇЛ СРЕЗНЕВСЬКИЙ ПРО ПЕРЕКЛАД
ПИЛИПОМ МОРACHEВСЬКИМ КНИГ НОВОГО ЗАВІТУ
УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ
СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Академік Ізмаїл Іванович Срезневський – помітна постать в українській культурі та науці ХІХ ст. Значущою була його роль і щодо перекладу Святого Письма українською мовою, здійсненого у 1860–1864 рр. Пилипом Семеновичем Морачевським – письменником, педагогом, філологом, першим перекладачем Нового Завіту і Псалтиря новоукраїнською літературною мовою середини ХІХ ст.¹

Праця і погляди перекладача, його прагнення дати українському народові Слово Боже рідною мовою, здобули підтримку вчених Імператорської академії наук, до якої П. С. Морачевський звертався з проханням оцінити якість його перекладів і посприяти в їх виданні.

І. І. Срезневського та П. С. Морачевського пов’язувала давня наукова і творча співпраця ще з юнацьких років (1820-х – 1830-х рр.), яка мала безпосереднє відношення до видання Срезневським у Харкові “Українського альманаху” (1831).

Це було знайомство, що тривало півстоліття; обох науковців об’єднувала любов до історії, мови і культури українського народу. Кожний важливий етап своєї творчості Пилип Морачевський зв’язав з авторитетною думкою Ізмаїла Срезневського як відомого вченого, професора і цензора, в очікуванні на його професійну, відверту оцінку і сприяння у виданні кожного нового твору. Морачевський ділився з ним як своїми радощами, так і болем. Останнє прохання в житті Морачевського теж було звернене до Срезневського.

Як писала харківська газета “Южный край” у 1899 р., “...із заснуванням університету у нас [у Харкові] з’явилася вже й своя місцева література, з’явилася і журналістика. Років через шість після влаштування університету в Харкові починають вже виникати один за одним періодичні видання. На чолі місцевого літературного руху двадцятих і тридцятих років стоять такі люди, як А. Вербицький, Є. Філомафітський, В. Маслович, Р. Гонорський, І. Вернет, Г. Гесс де Кальве, Г. Квітка, І. Срезневський, П. Артемовський-Гулак... На жаль, ці перші ластівки харківської літературної весни залишилися

¹ Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець // Українська біографістика: Зб. наук. пр. – К., 2011. – № 8. – С. 175–190.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

зовсім забуті нащадками. Тільки такі великі таланти, як Квітка в галузі літератури і Срезневський в галузі науки, знайшли своїх біографів, про решту встигли забути ґрунтовно. <...> але для Харкова це були великі сили, які відіграли важливу роль в його інтелектуальному житті, і якщо про ці сили харків'яни забули, доводиться тільки шкодувати.

Сьогодні ми хотіли б згадати про одного з таких забутих учасників і діячів місцевого літературного руху тридцятих років – про Пилипа Семеновича Морачевського² [тут і далі – пер. Т. К.].

Пилип Семенович Морачевський займає гідне місце в історії української культури й належить до українських просвітителів середини ХІХ ст.

Літературна діяльність П. С. Морачевського розпочалася задовго до знайомства з І. І. Срезневським. У 1825 р., щойно Морачевський вступає до університету, вперше друкується його вірш російською мовою “Вечер (Елегія)” у науковому і громадсько-політичному двотижневику “Украинский журнал”, що видавався Імператорським Харківським університетом під редакцією О. В. Склабовського³. В “Украинском журнале” співпрацювали як професори, так і студенти університету та інші літератори, серед яких П. П. Гулак-Артемівський, І. Г. Кулжинський, тут друкувалися вірші першого поета-декабриста В. Ф. Раєвського та ін.

Знайомство Морачевського і Срезневського відбулося під час навчання їх обох у Харківському університеті (1826–1829) і тривало майже п'ятдесят років. Хоча Пилип Семенович Морачевський (1806–1879) старший на шість років за Ізмаїла Івановича Срезневського (1812–1880), вони майже одночасно здобували освіту в Імператорському Харківському університеті. Морачевський навчався на фізико-математичному факультеті упродовж 1825–1828 рр., а через рік склав іспит на звання вчителя математики в іспитовому комітеті. Срезневський з 1826 по 1829 рр. був студентом етико-політичного відділення філософського факультету університету, який закінчив у 17 років зі ступенем кандидата.

4 вересня 1829 р. Морачевський вступає на службу викладачем математики до Сумського повітового училища. “І в Харкові, і в Сумах Морачевський здобув репутацію поета і таланту. Коли І. І. Срезневський задумав видання «Украинского альманаха», вірші Морачевського, цілком гладенькі і не без таланту, виявилися для нього дуже придатними. «Украинский альманах», дозволений цензурою в 1830 р., вийшов у світ на початку 1831 р. Тут вміщено три вірші Морачевського: «Первое мая», «Монастырь», і «Дорога». Доставлені вони були редактору «Альманаха», треба гадати, тим же Кулжинським⁴.”

Всеволод Ізмаїлович Срезневський, син Ізмаїла Срезневського – історик літератури і бібліограф, – писав, що Морачевський в “Украинском альманахе” “помістив три вірші, здається, його вірші ходили на півдні по руках і

² Из харьковской литературной старины: Морачевский Ф. И. // Южный край. – Харьков, 1899. – № 6333. – 11 (23) июня. – С. 2–3 (примірник газети зберігається: Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ.ІР). – Ф. 2. – № 3115).

³ *Морачевский Ф.* Вечер (Элегия) // Украинский журнал. – Харьков, 1825. – Ч. 8. – № 23–24. – С. 361–363.

⁴ Из харьковской литературной старины.

раніше вже склали деяку популярність їхньому автору, принаймні Росковшенко познайомився з ним спеціально для «Альманаху». *«Я буду проїжджати Суми... постараюсь познайомитися з Морачевським і, можливо, дістану що-небудь», тобто для «Альманаху»* (із листа Росковшенка до Срезневського, уривок з якого опубліковано у «Киевской старине». – Т. К.)⁵.

У сумській громаді Морачевський був популярним поетом, його називали «сумською зіркою». Заохочений своїми першими успіхами, відчуючи потяг до літератури і віршування, він пише нові поетичні твори «Ночь», «Элегия» («Свищет в поле ветер бурный»), «Акростих», «Элегия» («Куда стремишься душою смутной»), «Мечты», «Стансы». Ці вірші сподобались читачам. У своєму листі до Кулжинського Морачевський розповідає, що його відвідував кандидат Росковшенко: «Я не міг наговоритися з ним про новини і дива нашої літератури – шкода, що обмаль часу не дозволила йому задовільно відповідати на всі мої запитання!.. Він просив мене прикрасити своїм ім'ям харківський альманах і на наступний рік – пропозиція найприємніша і втішна!». Саме для «Альманаху» і були призначені ці поетичні твори. Про достоїнство цих віршів сам Морачевський висловлюється так: «Звернемося до Альманаху. З сердечним жалем надсилаю вам кілька незв'язних, холодних і абсолютно не цікавих віршиків, які прошу показати пану Срезневському. Якщо, на його думку, є між ними придатні для його Альманаху, то нехай надрукує, якщо ж ні, то киньте їх у грубку або куди вам завгодно. Я хотів би до нього писати, але – нехай простить мене! – не знаю його імені. (Тобто в університетський період ми можемо говорити лише про їхнє поверхове знайомство. – Т. К.) Напишіть мені, скільки коштує його Альманах на нинішній рік: якщо не дорого, то попросіть його надіслати мені скоріше, я заплачу за нього, якщо ж... то Бог з ним! Можливо, хоч коли-небудь, хоч випадково, матиму задоволення, бачити його...»⁶.

З листа Морачевського до Срезневського від 26 листопада 1850 р. ми дізнаємося, що така очікувана зустріч відбулася у домі Срезневського у 1831 р., де Срезневський подарував Морачевському примірник «Украинского альманаха» з надрукованими в ньому віршами Морачевського «Первое мая», «Монастырь» і «Дорога»⁷.

У цей період літературна творчість Морачевського жанрово розширюється. Він пише російською мовою першу комедію у віршах на три дії «Сумская причудница», яка була створена під час літньої відпустки (1831) у родовому маєтку села Шестовиця, де народився поет, – «в чарівному селі, або краще сказати – в прекрасному хуторі, у колі вельмишановного сімейства...». З листа до Кулжинського видно, що на свою щойно створену комедію Морачевський покладає великі надії: «Вакації мої не зовсім для мене пропали: я створив в цей час комедію в трьох невеликих діях «Сумская причудница», яку навіть примхливі сумчанки читають зі щирим задоволенням, можливо, тому, що в ній знаходять власні свої думки і почування. Посилаю

⁵ Срезневский В. И. Украинский Альманах // Киевская старина. – 1893. – № 1. – С. 20–33.

⁶ Из харьковской литературной старины.

⁷ Морачевский Ф. Первое мая. Монастырь. Дорога // Украинский альманах. – X., 1831. – Кн. 1. – С. 66–61, 111–113, 114.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

вам одну сцену з 2-ої дії: якщо для Альманаху не неприйнятні такого роду твори і якщо моя «Причудниця» може звернути на себе якусь увагу, то я просив би Срезневського надрукувати цей уривок, за що сердечно був би йому вдячний, навіть обіцяв би із вдячності до нього написати єдину комедію на його Альманах!...Ось вам сцена з мосі «Причудниця»! Коли це можливо, то нехай Срезневський помістить у своєму Альманасі. Колись, можливо, я її надрукую»⁸.

Проте ні вищезгадані вірші, ні сцена з другої дії комедії не були надруковані, тому що другий випуск альманаху так і не вийшов у світ; вони з'явилися у газеті «Южный край» лише у 1899 р.

26 листопада 1850 р. Морачевський надсилає Срезневському дві рукописні книги українською мовою під назвою «Чумаки, або смутні часи України. Поема в шістьох піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною, на ночлігах чумацьких, у 1848 року, а списана Хвилимом Галузенком». Роботу над поемою було розпочато автором у 1848 р. у місті Кам'янці-Подільському, де він написав три перші пісні, а продовжено й завершено 1849 р. у Ніжині (хоча на титулі проставлено автором – «Кам'янець-Подільський 1848 р.»). Відомості про початок та кінець роботи над текстом поеми віднайдені нами у вищезгаданому листі. Далі публікуємо текст цього листа, оскільки його копія виявлена нами при роботі в Петербурзі у відділі рукописів Російської бібліотеки Академії наук.

М[ногоуважаемый] Г[осподин] Измаил Иванович!

Вероятно, Вы уже не припомните меня, хотя я в Ваше время был студентом в Харькове и знал Вас: это было очень давно. Бывши после учителем Сумского училища, я имел даже честь быть у Вас в квартире и получить из рук Ваших издаваемый тогда Вами Украинский Альманах, в котором и мои стихотворные пьески были помещены. Об этих обстоятельствах я припоминаю Вам в надежде, не помогу ли, сколько-нибудь Вашей памяти.

Теперь я обращаюсь к Вам, как к человеку, которого душевно уважаю, как к достойному профессору с честью занимающему кафедру Славянских наречий, наконец, как к цензору, препровождая при сем две рукописные книги на Малороссийском языке. Извините, ради Бога, что я решился беспокоить Вас моею покорнейшею просьбою, и не откажите принять в ней участие. Потрудитесь прочесть моих Чумаков, и если Вы не найдете в этой поэме никаких достоинств, или, что особенно, если увидите, что по каким бы то ни было обстоятельствам, нельзя этого сочинения впустить в свет, то никому не показывая, возвратите мне в Нежин; если же по Вашему мнению, можно дозволить напечатать его, то пересмотревши его форменным порядком, какой установлен при Цензурном Комитете, и в таком случае пусть это письмо к Вам послужит вместе и прошением моим в Цензурный Комитет, если это возможно, и после Вашего окончательного решения, возвратите мне рукопись в Нежин прямо на мое имя.

Первые три песни написаны мною в Каменец Подольском, где я прожил 15 лет, и все время тосковал за родиной, хотя мне там было ничуть не хуже

⁸ Из харьковской литературной старины.

как теперь; остальные песни писаны в Нежине, где я занимаю должность Инспектора Лицея и Гимназии. При описании событий я руководствовался Историею Малороссии Маркевича, а в шестой песни – Историей Новой Сечи Скальковского. От исторической школы я не далеко, кажется, уклонился: период, взятый мною для поэмы, и в самой истории представляет самые поэтические времена, крайне бедствовавшей тогда Украины, для описания коих у меня недоставало только дарований.

Позвольте же еще повторить Вам мою покорнейшую просьбу – вниманием Вашим к ней Вы меня крайне обяжете. Каково бы ни было Ваше мнение и приговор, я приму с душевною благодарностью.

С иск. почт. и соверш. пред. Им. чес. б. Вашим М. Г. Покор. С. Фил. Морачевский.

Нежин 26 ноября 1850⁹.

Отже, Морачевський знову звертається до Срезневського як до відомого вченого, професора кафедри слов'язнавства Петербурзького університету і цензора Санкт-Петербурзького цензурного комітету. (Срезневський був професором кафедри слов'язнавства Петербурзького університету з 1847 по 1880 рр.). З 1851 р. – екстраординарний, а з 1854 р. – ординарний академік Петербурзької АН. Одночасно з 13 серпня 1847 р. по 1850 р. він був призначений цензором Санкт-Петербурзького цензурного комітету від університету¹⁰.

Думка Срезневського була вкрай необхідною і важливою для Морачевського, мала вирішальне значення на той період. Морачевський одним з перших в поетичній формі подав події Коліївщини, літературно виписавши в історичному контексті, поряд із відомими історичними особами й забуті національні постаті, повернувши їх із небуття. Поява поеми “Чумаки” була вкрай актуальною, а її значення непересічним. Написана у часи, несприятливій для української культури, вона довго залишалася в рукописі, хоч і розповсюджувалась автором у списках¹¹, та для широкого загалу читачів і досі залишається маловідомою.

⁹ Научно-исследовательский отдел рукописей Библиотеки Российской академии наук (далі – НИОР БАН). – Основное собрание. – 26.2.364: Выписки по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф. С. Морачевским. XIX. – Л. 19 об. – 20 об. Копія. Рукопис.

¹⁰ Российский государственный исторический архив. – Ф. 772. – Оп. 1. – Д. 2025. – 18 л.

¹¹ [Морачевський П.] Чумаки, або смутні часи України: Поема у шістьох піснях, співана свідком тих часів столітнім чумакомъ Иваномъ Чуприною, на ночлігахъ чумацькихъ, у 1848 року, а списана Хвилімономъ Галузенкомъ. – Кам'янець-Подільський, 1848 [Кам'янець-Подільський; Ніжин, 1848–1849]. – 117+144 арк. (НБУВ.ІР. – Архів В. Науменка. – Ф. 1. – Од. зб. 691. Автограф); [Морачевський П.] Чумаки або Украина зъ 1768 року: Поема въ шести писняхъ списана свідком тих часів столітнім чумакомъ Иваномъ Чуприною на ночлігахъ чумацькихъ. – [1848]. – Кн. I. – 159 арк. (Національний музей літератури України. – КН 14473. – Р-1072. Копія.); Морачевский Ф. С. Чумаки або Украина з 1768 року, поема в 6 писняхъ, співана свідком тих часів столітнім чумакомъ Иваномъ Чуприною на ночлігахъ чумацькихъ в 1848 року. На украинскомъ языкѣ. – 1848–1850. – 378 л. (Российский государственный архив литературы и искусства. – Ф. 436. – Оп. 1. – Ед. хр. 411а).

Яку відповідь П. С. Морачевський отримав від І. І. Срезневського, нам невідомо, вірогідно позитивну, оскільки одразу ж розпочав працювати над підготовкою макету книги для окремого видання. Рукописний макет книги 1852 р. – під більш розгорнутою назвою з зазначенням дати Коліївщини – селянсько-козацького повстання на Правобережній Україні у 1768 р.: “Чумаки, або Україна з 1768 року. Поема в шести письнях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Иваном Чуприною на ночлигах чумацьких, в 1848 року”. Спеціально до цього видання автор написав післямову “До того, кому трапитця читати сю поему”¹², де він наголошує, що його поема – не казка старого чумака, а твір, складений на підставі наукових джерел з історії України: “Може ще хто назове мою поему чумацькою казкою... ні, вибачайте, се не казка! Розгорніть, коли не траплялось читати, Історію Бантиша-Каменського¹³, Маркевича¹⁴, навіть Архієпископа Кониського¹⁵, а для останньої, шостої пісні, Історію Нової Січі, або Останнього Коша Запорізького – Скальковського¹⁶: там все найдете, мало що може не так. І про те не я винен, а хіба – не сим будь пом’янут свідок тих часів столітній Чумак Іван Чуприна: може, що й забув сердешний за старістю – вибачайте! Я пильно прислухавсь до нього від самого Кам’янця-Подільського, де перший раз зустрів його на ночлізі чумацьким під гаєм, аж до Ніжина; усе записував, щоб чого часом не забути – і от, шість його пісень перед вашими очима. Читайте на здоров’ячко, коли хто любить чумацькі пісні; а ні – так не беріть і в руки... от що!”.

Чи отримав автор офіційний дозвіл від Цензурного комітету, невідомо, скоріше ні, бо за підготовленим макетом книгу так і не було видано. Макет у двох книгах нині зберігається в Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. В. Тарновського¹⁷. Він надійшов у складі раритетів із бібліотеки Л. І. Глібова¹⁸. Глібов був одним з учнів П. С. Морачевського. Він навчався у Ніжинському лицейному училищі князя Безбородька у 1849–1855 рр., де Морачевський працював інспектором з 1849 по 1859 рр. Отже, на жаль, підготовлений автором макет книги так і залишився нереалізованим, і все ж П. С. Морачевський не полишив наміру опублікувати свій твір, і далі працюючи над удосконаленням тексту.

¹² [Морачевський П.] Чумаки, або Україна з 1768 року: Поема в шести письнях співана свідком тих часів столітнім чумаком Иваном Чуприною на ночлигах чумацьких в 1848 року: Рукописний макет в 2-х книгах. – [1852]. – Кн. II. – Арк. 195–196 (Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). – Ал 733).

¹³ Бантши-Каменский Д. История Малой России, со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края. – М., 1822. – Ч. I–IV. – 180 с.

¹⁴ Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т. 2. – 673, XVI с.

¹⁵ Кониский Г. История Русовъ, или Малой Россіи. – М., 1846. – IV, 262, 31, 45 с.

¹⁶ Скальковский А. История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского. Извлечено из собственного Запорожского архива. – Одесса, 1841. – Т. 1–3; 2-е изд. – Одесса, 1846.

¹⁷ [Морачевський П.] Чумаки, або Україна з 1768 року. – [1852 р.]. – Кн. I. – 208 арк. (ЧІМ. – Ал 737); Кн. II. – 170 арк. (ЧІМ. – Ал 733).

¹⁸ Арендар Г. П., Ситий І. М. Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського: Каталог // Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 143 (подано фотографію титульної сторінки поеми).

Уперше уривок з поеми (з передмови) – вірш “На Вкраїну” було надруковано у 1861 р.¹⁹. Порівняно з рукописом, текст було скорочено цензурою більш ніж на половину.

Перші дві пісні та вступна частина поеми “Замість Передмови” були опубліковані автором під псевдонімом Хвилімон Галузенко в 1864 р.²⁰. Текст сильно постраждав від правок цензора: надрукований із численними пропусками, на сторінках іноді залишалися тільки 4 рядки віршів, решта – крапки. Подальше друкування тексту взагалі було призупинено – як наслідок дії Валуєвського циркуляра (1863) про заборону друку книжок українською мовою. На той час під забороною вже було друкування українського перекладу Святого Письма, здійсненого Морачевським. Саме цей переклад і став одним із чинників, що вплинули на появу Валуєвського циркуляра²¹. За життя автора весь текст поеми так і не був надрукований.

З 1849 р. Морачевський обіймає посаду інспектора Ніжинського ліцею князя Безбородька та Ніжинської гімназії аж до відставки у 1859 р. За плечима майже 25-тирічний досвід педагогічної та викладацької діяльності, великий творчий доробок. Морачевський приходив до усвідомлення доцільності та необхідності систематизування накопичених знань. На початку 1850-х рр. він береться за наукове вивчення української мови: починає збирати матеріали для словника української мови, за основу якого бере народне мовлення українців Полтавщини, і кваліфікує як свій “Первый Опыт Малорусского словаря” (доля невідома). Після розгляду матеріалів словника Київським цензурним комітетом, у 1853 р. він надсилає до Другого відділення Імператорської Академії наук матеріали двох перших літер словника (обсягом 289 с.) та невеликий художній твір українською мовою під назвою “Свит. (Украиньски Сонеты)”, з поясненням кожного слова, з чого і розпочинає свою роботу над словником.

Оскільки словник повинен бути не стільки навчальною книгою, скільки пам’яткою слова і мови народу, доцільно було підкріпити значення кожного слова, особливо суто українського, різноманітними фразами з давніх і нових пам’яток народної поезії і з живого народного мовлення, із яким автор, як українець, був досконало обізнаний²².

“На цілком усі букви азбуки, – пише у своєму листі П. Морачевський, – у мене дуже багато слів і вже складені в алфавітний порядок. У вибірці слів багато допомогли мені згадані мною матеріали народної поезії і мови, також

¹⁹ Галузенко Филлимон. На Вкраїну // Основа. – 1861. – № 1. – Січень. – С. 91–93.

²⁰ [Морачевський П.] Чумаки, або смутні часи України: Поема у шістех піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною, на ночлігах чумацьких, у 1848 року, а списана Хвилімоном Галузенком. – Чернігов, 1864 г. – 142 с.

²¹ Стародуб А. Євангеліє та циркуляр. Переклад Четвероевангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 року [Електр. ресурс] // Високий Вал [веб-сайт]. – Чернігів, 2006. – 4 вересня. – Реж. доступу: [http://www.sian-ua.info/index_Вультус_P. Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии \(1860–1906\) // Ab Imperio. – 2005. – № 2. – С. 191–224.](http://www.sian-ua.info/index_Вультус_P. Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии (1860–1906) // Ab Imperio. – 2005. – № 2. – С. 191–224.)

²² Галас Б. К. З історії українсько-російського словника Пилипа Морачевського // Волинь–Житомирщина: Іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – Вип. 10. – С. 68.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

твори Котляревського, Основ'яненка, Гулака-Артемовського та інших письменників, у яких кожен вислів є справжня жива народна мова". П. Морачевський просить Академію наук висловити свої поради і зауваження щодо упорядкування словника, відгукнутися, чи він на правильному шляху, чи буде корисною його праця? "Знаючи, – пише П. Морачевський, – що перший начерк, особливо в такій значній справі, складений згідно з уявою однієї людини, рідко буває вдалим, я тим більше зважуюся звернутися до Імператорської Академії наук, зі щонайглибшою повагою просячи уваги, поради й допомоги, сміючи запевнити, що у міру сил і здібностей готовий трудитися на ниві вітчизняного слова, якщо мої труди можуть бути якось корисні"²³.

Рецензував поданий П. С. Морачевським матеріал словника саме І. І. Срезневський²⁴: "Инспектор Лицея князя Безбородко Ф. Морачевский представил в Отделение начало составляемого им Малорусского Словаря, как он выражается, по Полтавскому наречию. Ф. Морачевский помещает в этом Словаре все употребительные слова, не исключая иностранных и Русских, когда они усвоены народом; значение чисто Малорусских слов подкрепляет выражениями, заимствованными из древних и новых памятников народной поэзии, из сочинений Котляревского, Основьяненка и Гулака-Артемовского и из живой народной речи.<...>, кроме начала Малорусского Словаря препроводил в Отделение еще небольшое сочинение свое на языке Малорусском, под названием «Свет», с объяснением каждого слова; этими объяснениями он начал свои труды по Словарю. В заключении своего представления, г. Морачевский просит Второе Отделение Академии Наук почтить его ответом, может ли быть полезен труд его или считать его напрасною потерей времени; в случае же, если бы Отделение признало Словарь его небесполезным, то сообщит ему замечания. Положено: передать Словарь г. Морачевского для рассмотрения И. И. Срезневскому"²⁵.

І. І. Срезневський дав такий відгук про "Малорусский словарь" Морачевського: "Возвращая при сем тетрадь Опыта Малорусского Словаря, составляемого г. Морачевским, честь имею донести Отделению, что судя по началу, в котором на 289 стр. представлено объяснение слов только на буквы А и Б, этот труд г. Морачевского достоин полного внимания и одобрения всех, кому дорого основательное изучение Русского языка в его местных видоизменениях. На это дает ему право как его обширность, так и богатство и разнообразие материалов, в нем собранных, а вместе с тем и уменьше автора распорядить материалы правильно по предначертанному плану. Издание этого Словаря было бы прекрасным подарком в наше время, когда пользы науки заставляют дорожить хорошими пособиями для изучения местных наречий. Я не думаю впрочем, чтобы пользы науки требовали

²³ Санкт-Петербургский филиал архива Российской академии наук. – Ф. 9. – Оп. 1. – Д. 132: О рассмотрении начала составляемого г. Морачевским "Опыта малорусского словаря" и стихотворений его же на малорусском языке "Свет, украиньски Сонеты". 1853 г. – 9 л.

²⁴ Извлечение из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за август 1853 года // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – СПб., 1853. – Т. 2. – С. 269–272, 305–320.

²⁵ Там само. – С. 269–270.

издания Словаря г. Морачевского именно в том виде, в каком он составлен. В него вошли слова, не только укоренившиеся в народе, но и все те, которые по какому бы то ни было случаю могли зайти в Малорусскую фразу. Так как наречие Малорусское остается в числе простонародных, то в нем нет слов для выражения очень многих понятий, и Малоросс, говоря по своему, для таких понятий должен употреблять или слова общего литературного Русского языка, или иностранные. Из того однако, что они будут произнесены по Малорусски и записаны в Малорусской фразе, еще не следует, что они принадлежат Малорусскому наречию: в Словаре Малорусском им нельзя дать места. С другой стороны авторитет писателей, упражнявших свое искусство владеть наречием Малорусским, в Словаре Малорусском не может иметь той силы, какая обыкновенно дается авторитету писателей в Словарях того или другого литературного языка: единственный источник Словаря простонародного наречия есть сам народ; писатель, изменяющий смысл слов народных не авторитет, но образец искажения народного говора, а не изменяющий не дает Словарю ничего того, что не может быть в нем без его помощи. Ни слова, известные только из писателей, ни выражения писателей не необходимы в Областном Словаре. По исключении всего этого из Словаря г. Морачевского, объем его значительно уменьшится и издание делается более возможным. От подобного Словаря г. Афанасьева труд г. Морачевского отличается краткостью определений слов, отсутствием объяснений этнографических и большим числом слов. Положено: сообщить г. Морачевскому мнение И. И. Срезневского и уведомить, что с этим мнением согласны все Члены Отделения”²⁶.

Таким чином, академік І. Срезневський визнав працю П. Морачевського гідною повної уваги і схвалення всіх, кому дороге “грунтовне вивчення російської мови в її місцевих видозмінах”. Підкреслив її значний обсяг, багатство й різноманітність зібраних у ній матеріалів, водночас вміня автора правильно впорядковувати матеріали за накресленим планом. Висловив думку про те, що видання цього словника було б “прекрасним подарунком у наш час, коли користі науки спонукають дорожити добрими посібниками для вивчення місцевих наріч”²⁷.

Укладений словник мав засвідчити, що українська мова – самостійна, розвинена мова великого народу. Допустити друкування словника літературної української мови, де широко представлені матеріали з творів українських письменників, творців нової української літературної мови, що нині є визнаними класиками, визнати її претензії на вільний розвиток офіційна російська наука не могла. На думку Б. К. Галаса, у І. І. Срезневського, за погано прихованою дипломатичністю, проглядає небажання друкувати великий український словник. Сам факт друкування цього словника міг поставити крапку на безпредметних дискусіях: українська мова – окрема розвинена слов’янська мова чи діалект (наріччя)?²⁸.

У 1855–1856 рр. Морачевський видав україномовний поетичний цикл, присвячений героїзму й мужності севастопольців у роки Кримської війни:

²⁶ Там само. – С. 306–307.

²⁷ Там само. – С. 306.

²⁸ Галас Б. К. З історії українсько-російського словника... – С. 72–73.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

“До чумака, або війна янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках”, у 5-ти кн.²⁹, з приміткою автора: “В пользу раненых и семейств убитых героев, защитников Севастополя”, щоб зібрати кошти для фінансової допомоги постраждалим. Його Морачевський і дарував з гордістю (на той період це був його єдиний опублікований україномовний твір) І. І. Срезневському, О. М. Бодянському³⁰, М. П. Погодіну³¹, П. А. Вяземському³², бібліотекам: Академії наук Санкт-Петербурга, Київського університету Св. Володимира, Ніжинського ліцею князя Безбородька та ін.

У листі до Срезневського Морачевський дає такий коментар до свого твору:

Нежин 21 Марта 1856 г.

М[илостивый] г[осударь] Измаил Иванович!

Вам, как известному Славянофилу, мне особенно приятно представить экземпляр, изданных мною, на Малорос[сийском] языке, трех посланий моих “До Чумака, або война Англо-Хранцузко-Турецка”. Я льщу себя надеждою, что мои стихотворения, если не по достоинству, то по крайней мере по патриотической их цели, будут приняты Вами, как знак глубочайшего моего к Вам уважения.

[підпис Морачевский]³³

Другого листа, що супроводжував книжковий дарунок П. Морачевського до І. Срезневського було написано за три місяці потому:

М[илостивый] Г[осударь] Измаил Иванович!

Искренно благодарю Вас за Ваш прекрасный Подарок, я очень рад, что имею случай, если не “достойно”, по крайней мере, от чистого сердца

²⁹ *Морачевский Ф.* До чумака, або війна янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках. – К., 1855–1856. – Кн. I–V.

³⁰ Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 99. – Од. зб. 99. – Арк. 172–173 (лист П. С. Морачевського до О. М. Бодянського, м. Ніжин, 19 березня 1856 р.).

Бодянський Осип (Йосип) Максимович (1808–1877) – філолог, історик, письменник, перекладач. Д-р слов'янської філології (1855), чл.-кор. Петерб. АН (1854). У 1842–1868 рр. – проф. кафедри історії і літ-ри. слов'ян. наріч Моск. ун-ту, секретар Моск. т-ва історії та старожитностей рос. при Моск. ун-ті та ред. “Чтений” цього т-ва (1846–1848, 1858–1877). Вагомими результатами наук. і літ. діяльності стали вид. “Наських українських казок” (1835), підготовка магістерської дис. “Про народну поезію слов'янських племен” (1837), докторської дис. “Про час виникнення слов'янських письмен” (1855). Друкував укр. поезії в рос. журналах.

³¹ Погодін Михайло Петрович (1800–1875) – рос. історик, письменник, журналіст, публіцист. Дійсний член Петерб. АН (1841). Видавав часописи “Московский вестник” (1827–1830) і “Москвитянин” (1841–1856). Виявляв інтерес до укр. літератури, зокрема до творчості Т. Шевченка. Зібрав багато істор. джерел, у т.ч. українських, серед них літопис С. Величка, текст якого видруковано 1848–1864 зусиллями Київської археографічної комісії. У літературі виступав як письменник, що перебував під впливом романтичних і великодержавницьких ідей, у публіцистиці – як захисник офіційної теорії “православ'я, самодержавства і народності”, в істор. працях – як послідовник норманізму.

³² Вяземський Петро Андрійович (1792–1878) – російський поет і критик. Приятель Олександра Пушкіна і Василя Жуковського.

³³ НИОР БАН. – Основное собрание. – 26.2.364. – Арк. 20 зв.

“вознаградить Вас” за него двумя последними стихотвореньями посланиями моими до Чумака, которые при сем имею честь к Вам препроводить, в дополнение к трем прежним // Надеюсь, что эти стихотворения в библиотеке любителя Малорос[сийской] поэзии не будут лишними.

[підпис Морачевський]

Нежин 25 июня 1856 г.³⁴

Тут йдеться не лише про листування, а й про обмін подарунками (книжками). Морачевський звертається до Срезневського як до відомого слов'янофіла, наголошуючи на тому, що І. І. Срезневський – любитель української поезії.

Та більшу частину свого життя П. С. Морачевський присвятив здійсненню першого українського перекладу книг Святого Письма з метою дати своєму народові розуміння євангельських істин, чим сприяти духовному та моральному його зростанню. У 1860–1865 рр. ним були перекладені: Євангеліє (1860), Діяння Святих Апостолів (кінець 1861 – початок 1862 рр.), Послання святих Апостолів (1862–1863), Апокаліпсис (1864) та Псалтир (кінець 1864 – травень 1865 рр.). Перекладач працював над удосконаленням текстів, тому вони мали не одну редакцію перекладу, зокрема, Євангеліє – 1861 та 1864 рр.; Діяння святих апостолів – 1864 р.

У Науково-дослідному відділі рукописів Бібліотеки Російської академії наук у Санкт-Петербурзі нами виявлено архівну справу, яка тематично укладена з виписок із оригінальних джерел, що стосуються перекладів українською мовою П. С. Морачевським книг Святого Письма – Нового Завіту та Псалтиря, зроблених у м. Ніжині в 1860–1865 рр. Вона записана в інвентарній книзі як “Выписки по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф. С. Морачевским”, XIX ст., під шифром 26.2.364.

Зібрані в справі матеріали у хронологічній послідовності подають інформацію про працю П. С. Морачевського над перекладом текстів Святого Письма: з якою метою перекладач розпочав цю нелегку роботу, про спроби автора опублікувати ці переклади, про роль в цьому вчених Академії наук Росії та чиновників-богословів Святішого Синоду, про долю авторських рукописів цих перекладів та ін. Зокрема, подаються автентичні копії листів П. С. Морачевського до І. І. Срезневського 1850, 1856, 1862, 1864 та 1874 рр., які були зроблені в 1898 р. з оригіналів листів з приватного архіву Всеволода Ізмайловича Срезневського, сина Ізмаїла Івановича Срезневського. Також до цієї справи долучені статті кінця XIX ст., присвячені цій тематиці.

П. С. Морачевський розпочав роботу над перекладом українською мовою євангельських текстів у 1860 р.; 28 вересня переклади текстів Євангелій від Матвія та Івана він відправив з листом до митрополита Петербурзького і Новгородського Ісидора (Нікольського), прохаючи оцінити його працю й благословити на продовження роботи з перекладу Євангелій від Марка та Луки, і взагалі посприяти в опублікуванні Євангелія українською мовою.

Але відповідь 14 жовтня 1860 р. виявилась невтішною! Митрополит Ісидор передав думку Святішого Синоду, висловлену йому при приватному

³⁴ Там само. – Арк. 21.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

зверненні, що переклад Євангелій на малоросійську мову, зроблений Морачевським або кимось іншим, не може бути допущений до друку³⁵.

Власну думку щодо продовження своєї перекладацької діяльності, незважаючи на негативну відповідь митрополита, котра дещо похитнула його завзяте ставлення до праці, П. С. Морачевський прокоментував у листі до І. І. Срезневського від 25 січня 1862 р.³⁶. Він закінчив переклад Євангелія, перекладає 10 глав Діянь апостольських і, маючи тверде переконання, що український православний народ повинен мати Біблію своєю мовою, в кінці 1861 р. надсилає, проте без будь-яких прохань, повний текст перекладу Євангелія до Відділення російської мови і словесності Імператорської Академії наук. Отримавши схвальний відгук, Морачевський офіційно звертається через І. І. Срезневського до академії з проханням розглянути з наукової точки зору його переклад Євангелія і допомогти в отриманні від Св. Синоду дозволу на його видання. На засіданні відділення 8 лютого 1862 р. було заслухано схвальну доповідь академіка І. І. Срезневського про працю П. С. Морачевського:

“В Галиции с радостью принята была весть, что перевод евангелия на малороссийское наречие, предпринятый отличным его знатоком г. Морачевским, уже окончен. В извещении об этом, полученном из Праги, также выразилось теплое сочувствие к этому доброду делу, достойному благодарности и памяти в числе других подвигов славян для народного образования. По крайней мере не с меньшим сочувствием должны и мы, русские, принять весть о добром деле г. Морачевского, внесшаго в малорусскую словесность книгу, без которой ни одна христианская словесность не может считаться достойною своего назначения, ни достигать его.

Что действительно ни одна словесность какого бы то ни было христианского народа не достойна своего назначения и не может достигать без книги, в которой святыи истины Христа Спасителя завещаны миру словами близких Его учеников, Его Апостолов, без книги, заключающей в себе основания христианской образованности, – этого оспаривать, конечно, никто не станет. Поэтому, если есть только на свете малорусский народ, и есть у него свой язык и возможна своя словесность, то должно быть у него и Евангелие.

А что и малорусский народ, и малорусская словесность существуют на белом свете, этого тоже никто отвергать не может.

Свидетельствования особаго малорусского наречия можно привести из памятников даже XIV века, а свидетельства о его литературном употреблении с XVII века составляют такой значительный ряд данных, который по самому разнообразию своему удостоен внимания по крайней мере ближайших сописменников...

Если и не измерять значение малорусской словесности числом народа, говорящего малорусским наречием; если даже и не считать ее существование одним из очень замечательных явлений в судьбах славянского племени, то все же нельзя отвергнуть, как несуществующее, то, что действительно

³⁵ Там само. – Арк. 29 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 21 зв. – 23.

существует. А если сочувствие к образованию народа есть нравственный долг каждого образованного христианина, то нельзя не сочувствовать малорусской словесности, вообще как орудию народообразовательному и тому новому явлению, которым она одолжена г. Морачевскому...

...Пусть существует у малоруссов – скажут иные – своя, особенная словесность, словесность легкая; из этого все-таки может не следовать, что для малоруссов нужен особый перевод Евангелия, когда есть уже перевод славянский, употребляемый в церкви, и перевод общерусский, годный для домашнего чтения и малоруссов так же, как и великоруссов. Особый малорусский перевод Евангелия – могут сказать – вовсе не нужен. В какой мере недостаточно одного славянского перевода Евангелия: для русских, это уже доказано признанием необходимости русского перевода. И необходимость эта признана не теперь только: уже в XVI и XVII вв. она была чувствительна, и вследствие этого Евангельские чтения на западнорусском наречии были читаемы народу при поучениях, на них основанных. Это западнорусское наречие отличается от малорусского – более литературными замашками своего времени, чем главными характеристическими чертами, за исключением разве некоторых заимствований из языка польского. Это наречие было для простого малорусса понятнее, чем нынешний литературный русский язык. Он (литературный язык), конечно, кажется очень простым для того, кто к нему привык, но для простого малорусса найдется в нем не мало такого, что его остановит, и что он может понять не так, как должно.

Для отвращения-то недоразумений и существуют и необходимы переводы Евангелия на языки, вполне понятные народу.

Для предотвращения-то недоразумений при чтении Евангелия малорусским народом нельзя не желать, чтобы был такой их перевод, который был бы малоруссу совершенно понятен, не вводя его ни в какие недоразумения. Это вызывается важностью последствий. Кому не будет нужен этот перевод, тот за него и не возьмется; если же он окажется нужным хоть одному человеку, то и этого достаточно, чтобы ему быть... Тем менее возможен приговор против перевода книги Евангелий на какой бы то ни было язык, когда беспрерывно приготавливаются и распространяются переводы ее на все существующие языки, на языки даже таких дикарей, у которых не достает и некоторых слов для выражения некоторых из ее образов...

В отношении к малорусскому переводу книги Евангельской, мне кажется, следует допустить не вопрос, нужен ли он или не нужен; а вопрос, верен ли он подлиннику и сообразен ли по достоинству языка с величием содержания? Само собою разумеется, что если суд о верности перевода принадлежит знающим богословам, то с другой стороны приговор о достоинстве языка перевода должен быть предоставлен знатокам народного малорусского наречия, умеющим отличать в нем выражение приличные от низших, умеющим чувствовать в нем силу и простоту выразительности и не помутившим своего чутья языка никакими придуманными теориями. Иначе легко можно порицать содержание такого перевода, который достоин только сочувствия и похвалы³⁷.

³⁷ Там само. – Арк. 15–18 зв.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

Тоді ж було вирішено надрукувати український переклад Євангелія Морачевського в одному з видань Академії наук і для цього направити рукопис Президенту академії з рецензією, яку мали скласти троє знавців української мови: академіки О. Х. Востоков, О. В. Нікітенко і І. І. Срезневський. У спільній рецензії видатні вчені високо оцінили переклад П. С. Морачевського, розглянувши його у філологічному та морально-релігійному аспектах.

На цій підставі Відділенням 27 лютого 1862 р. було винесено рішення: направити працю П. С. Морачевського до Св. Синоду Російської православної Церкви для розгляду її з теологічного погляду та просити дозвіл на видання Євангелія українською мовою. 16 березня 1862 р., за розпорядженням Президента Імператорської Академії наук, переклад Євангелія був направлений до Св. Синоду, а 22 липня було додано зошит із виправленнями до тексту перекладача. 19 травня 1862 р. на засіданні Відділення розглядалося питання про надісланий П. С. Морачевським переклад Діянь Св. Апостолів.

Відношення від управляючого справами Св. Синоду було зачитано на засіданні Відділення 24 листопада 1862 р. Хоча його зміст невідомий, але відмови в ньому не було, про що свідчить той факт, що на засіданні 15 грудня 1862 р. зачитувався лист П. С. Морачевського, в якому він цікавився долею свого перекладу, і в зв'язку із чим було прийнято рішення: просити Президента академії посприяти у прискоренні справи у Святішому Синоді, про що І. І. Срезневський особисто сповістив перекладача.

П. С. Морачевський у листі до І. І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. дякував йому за участь й підтримку в його справі, і завдяки цьому він повернувся до перекладу Послань Св. Апостолів. А також він писав І. І. Срезневському, що працює над новою роботою – за Старим Завітом укладає Священну історію для читання і науки українському народу в двох частинах, українською мовою, ретельно слідуючи за старозавітними текстами, і що буде це та ж Біблія, тільки скорочена. Разом з листом автор тоді надіслав і першу частину Священної історії, з проханням її розглянути і при позитивній рецензії допомогти з виданням усього тексту, який тоді вже був готовий у чорновому варіанті. Також П. С. Морачевський знову звертався з проханням посприяти в отриманні дозволу для публікації його перекладів Євангелія та Діянь апостольських.

В урочистому зібранні академії 24 грудня 1862 р. ординарний академік О. В. Нікітенко зачитав звіт щодо українського перекладу Євангелія П. С. Морачевського з висновком про “безсумнівну духовно-моральну користь цього перекладу” та проханням до Президента Академії наук Д. М. Блудова посприяти в отриманні дозволу на друк, внаслідок чого рукопис українського перекладу Морачевського було передано на розгляд Святішого Синоду:

“По предварительном тщательном рассмотрении этого перевода назначенными для этого Академиками, отделение убедилось, что переводчик выполнил с блистательным успехом свою важную задачу, несмотря на трудность ее. Трудность эта более всего заключается в том, что Наречие малороссийское, обращавшееся в кругу ежедневных потребностей, или мыслей и чувствований, тесно связанным с бытом простонародным, не представляет

таких опытов, которые могли бы служить образцами и указаниями для выражения идей, принадлежащих к высшей умственной среде. Переводчик, однако, так сказать, в самой простоте величия божественных истин успел найти для себя пособие, а с другой стороны, как глубокий знаток малороссийского наречия, он успел извлечь из него такие выражения и обороты, которые при всей своей общеупотребительности совершенно согласуются с возвышенным значением предлагаемых им мыслей. Отделение, уверенное в несомненной духовно-нравственной пользе этого перевода для края, для коего он назначается, просило своего президента употребить ходатайство пред Святейшим Синодом о дозволении напечатать перевод г. Морачевского, если Синод удостоит оный своего святительского одобрения. Вследствие этого рукопись препровождена в Святейший Синод³⁸.

Незважаючи на схвальні відгуки вчених Імператорської Академії наук, Св. Синод вагався з дозволом на друк Євангелія українською мовою у зв'язку з розгортанням антиукраїнських подій, пов'язаних із підготовкою Валусьського циркуляра щодо заборони друкування книжок українською мовою. 18 липня 1863 р. з'явилося таємне розпорядження міністра внутрішніх справ П. Валусьова про заборону друку будь-яких релігійних чи навчальних книг українською мовою. Згідно з цим було призупинено обговорення питання про видання Нового Завіту в перекладі П. С. Морачевського. Як уже зазначалося, україномовні переклади П. С. Морачевського безпосередньо стали поштовхом для появи цього циркуляра.

3 січня 1864 р. Св. Синод видав наказ про заборону друкувати Євангеліє українською мовою в перекладі П. С. Морачевського. Рукописи перекладача були повернуті до Академії наук 27 січня 1864 р. Після відмови Св. Синоду П. С. Морачевський 26 лютого 1864 р. надіслав листа до І. І. Срезневського, але, незважаючи на обставини, не полишив богоугодної й потрібної для українського народу справи й вислав із листом і переклад Апокаліпсиса; він називав цей твір поетично-релігійним і був дуже задоволений своїм українським перекладом. На засіданні Відділення російської мови і словесності Імператорської Академії наук 12 березня 1864 р. академік І. І. Срезневський зачитав цього листа П. С. Морачевського, в якому той пропонував взяти на зберігання до академії його переклад Нового Завіту, не дозволений до друку, і для того просив прислати йому повернутий зі Св. Синоду рукопис Євангелія й Діянь апостольських, обіцяючи надіслати інший повний примірник перекладу всього Нового Завіту, який уже закінчено. Академія погодилася, і 3 грудня 1864 р. П. С. Морачевський відправив до Академії із супровідним листом текст нової редакції перекладу Нового Завіту. До тексту він просив дати рецензію, що й було розглянуто на засіданні 7 січня 1865 р. А на засіданні 12 травня 1865 р. уже зачитувався супровідний лист Морачевського до перекладу українською мовою Псалтиря, який він також просив розглянути й передати на зберігання до академічної бібліотеки. Текст Псалтиря аналізував академік О. В. Нікітенко. 20 травня 1865 р. Відділення російської мови і словесності Імператорської Академії наук повідомило П. С. Морачевського,

³⁸ Там само. – Арк. 9–9 зв.

що надіслані ним переклади українською мовою двох книг Нового Завіту і Псалтиря отримані й передані на зберігання до академічної бібліотеки. У 1901 р. вони були включені до інвентарного опису рукописів, що зберігаються в бібліотеці.

Передаючи свої переклади текстів Святого Письма до бібліотеки, П. С. Морачевський мав надію, що вони колись будуть видані й послужать українській духовній і просвітницькій справі. Проте час спливав... 1 серпня 1874 р. Морачевський, вже будучи в похилому віці, наважився звернутися з листом до І. І. Срезневського за порадою та із проханням посприяти у придбанні академією його авторського права на переклад Нового Завіту та Псалтиря у зв'язку з тим, що він хоче матеріально допомогти дочці Анастасії й онукам, бо вона овдовіла й залишилася на його утриманні, оскільки його переклад Святого Письма зберігається в академії не знаний українському народові, і немає надії, що він буде виданий.

У Бібліотеці Російської академії наук (Бібліотека Імператорської Академії наук) зберігаються автографи 1860–1865 рр. українського перекладу Нового Завіту і Псалтиря П. С. Морачевського. Він особисто звертався до Імператорської Академії наук з проханням прийняти рукописи його перекладів повного тексту Нового Завіту у двох книгах і Псалтиря на тимчасове зберігання, поки не з'явиться можливість їх опублікувати. У 1864 р. П. С. Морачевський надіслав власний авторський рукописний текст – автограф повного перекладу Нового Завіту у двох книгах (в останній редакції цього ж 1864 р.) в Імператорську Академію наук, який у 1865 р. було передано до бібліотеки на тимчасове зберігання. Перша книга містила в собі Євангеліє, друга – Діяння і Послання святих Апостолів та Апокаліпсис. 20 травня 1865 р. перекладач отримав повідомлення з академії про те, що рукописи отримано і передано в академічну бібліотеку³⁹.

В кінці XIX ст. автограф перекладу Нового Завіту в двох книгах в академічній бібліотеці виявлено не було. До рукописного фонду Бібліотеки Імператорської Академії наук тоді надійшов лише автограф перекладу Псалтиря, разом з іншими різночасовими автографами перекладів книг Нового Завіту 1860–1864 рр.: Євангеліє 1860 р. (текст першої авторської редакції в чорновому перекладі), переданий до Академії наук Віталієм Віталійовичем Морачевським у 1900 р. з зошитом правок до тексту 1862 р.; Діяння святих Апостолів 1862 р. (знайдені у Другому відділенні академії); Апокаліпсис 1864 р., який перекладач послав на рецензування І. І. Срезневському. Автограф перекладу Нового Завіту в двох книгах виявлено тільки тепер, майже через 150 років, у складі бібліотеки академіка О. В. Нікітенка, придбаної у 1880 р. В. М. Флоринським з метою формування універсального бібліотечного фонду для майбутнього томського університету. Сьогодні автограф перекладу Нового Завіту П. С. Морачевського зберігається у

³⁹ НБУВ.ІР. – Архів В. П. Науменка. – Ф. II. – № 3125. – Арк. 1 зв. Копії. [Кінець XIX ст.] (Письма Н. Плетнева и Я. Грота из Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук (СПб.) [к Ф. Морачевскому]. 1862, 1865 гг. Письмо Я. Грота к Ф. Морачевскому, 20 мая 1865 г.).

Відділі рукописів і книжкових пам'яток Наукової бібліотеки Томського державного університету під шифром В-534. Т. 1-2⁴⁰.

Так справа публікації першого українського перекладу Святого Письма зупинилась майже на півстоліття!

Отже, вивчаючи епістолярну спадщину Морачевського і Срезневського, ми простежили динаміку змін у ставленні останнього до української мови, літератури і культури: від обґрунтування самостійності української мови до розгляду її як російського наріччя. І хоча І. І. Срезневський і брав активну участь в науковому рецензуванні та сприяв виданню україномовних перекладів книг Святого Письма, здійснених П. С. Морачевським на початкових етапах розвитку цієї справи, у петербурзький період діяльності Срезневського його інтерес до України знизився, погляди з багатьох питань еволюціонували, зокрема і в мовному питанні.

Ставлення Срезневського до української мови, на думку Миколи Сумцова⁴¹, відповідало його загальному ставленню до України (Малоросії): спочатку надмірне захоплення, потім холодність і в кінці життя майже неприязнь. У статті “Погляд на пам'ятки української народної словесності” в 1834 р. Срезневський визнавав українську мову самостійною слов'янською, захоплювався її лексичним багатством, мальовничістю і милозвучністю. Після багатьох років мовчання, в 1860 р., у відгуку на виконаний Морачевським переклад Євангелія українською мовою, Срезневський ще висловлює рішуче переконання у праві і необхідності окремої української словесності та вважає, що майбутнє її “повне надій”; але в лекціях 1870 р. його погляд на українську мову сильно змінюється; він бачить в ній лише місцеву говірку і висловлює зауваження, що “немає ніякої потреби знищувати або припиняти письменство місцевими говірками, але немає необхідності робити це письменство самостійною окремою літературою, що належить нібито окремому народу”.

Але не забуваймо й того, що протягом свого життя Срезневський завжди наголошував на необхідності вивчення не лише тогочасної літературної мови, а й різноманітних діалектів, укладання регіональних словників задля збереження місцевих особливостей мови, вивчення історичної граматики. Саме він дав світові перший науковий опис особливостей української мови з філологічної точки зору.

Отже, завершити цю розвідку можна словами: є творчі люди, народжені, на своє нещастя, в імперії, але не приналежні до панівної нації. Для них, якщо вони зберегли свою мову і культуру, неодмінно виникає альтернатива – в якій культурі творити? В імперській, де вони мали всіляке сприяння прославитись, – чи у власній, переслідуваній, замовчуваній і принижуваній,

⁴⁰ Отдел рукописей и книжных памятников Научной библиотеки Томского госуд. ун-та. – В-534. – Т. 1: Морачевский Ф. С. Евангелие, перевод на украинский язык. – [1864]. – 151 с. (Каталог библи. А. В. Никитенко. – № 1795); Т. 2: Морачевский Ф. С. Деяния и послания апостольские. – [1863–1864]. – 165 с. (Каталог библи. А. В. Никитенко. – № 1796).

⁴¹ Сумцов Н. Ф. Харьковский период научной деятельности И. И. Срезневского // Памяти Измаила Ивановича Срезневского. – Петроград, 1914. – Кн. 1.

Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг...

мовляв, "...ніякої особливої малоросійської мови не було, немає і бути на може..." І кожний обирає свій власний шлях...

Тетяна Котенко (Київ). **Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг Нового Завіту українською літературною мовою середини XIX століття**

Розглянуто наукову оцінку І. І. Срезневським першого перекладу на новоукраїнську літературну мову книг Нового Завіту, виконаного П. С. Морачевським у 1860–1864 рр., особливо Євангелія, і роль академіка в його публікації. Робота написана на основі нещодавно виявлених у фондах відділу рукописів Бібліотеки Російської академії наук (БАН) архівних документів у справі про переклад Євангелія і листів Ф. С. Морачевського до І. І. Срезневського (1850–1874).

Ключові слова: І. І. Срезневський, П. С. Морачевський, книги Нового Завіту, український переклад середини XIX ст.

Tetiana Kotenko (Kyiv). **Academician Izmail Sreznevsky on the Pylyp Morachevsky's Translation of the New Testament into Ukrainian Literary Language in the Mid-Nineteenth Century**

This paper describes Izmail Sreznevsky's scholarly assessment of the first translation of the New Testament (specifically the Gospels) into Ukrainian literary language by Pylyp Morachevsky in 1860–64 and gives some information on the academician's involvement in its publishing. The research is based on the recently discovered documents in the department of manuscripts of the Library of the Russian Academy of Sciences which deals with the translation of the Gospels and Morachevsky's letters to Sreznevsky (1850–1874).

Keywords: Sreznevsky, Morachevsky, books of the New Testament, Ukrainian translation of the nineteenth century.